

Кондратюк Катерина
магістрант факультету психології,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Коць Михайло
науковий керівник, кандидат психологічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ДІАГНОСТИКА ПРОЯВІВ АГРЕСИВНИХ РЕАКЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ

Анотація. У роботі представлено результати теоретичного та емпіричного дослідження агресивних реакцій молодших школярів в умовах навчально-реабілітаційного центру.

Визначено, що діти молодшого шкільного віку, схильні до агресивних форм реагування, характеризуються набором специфічних характеристик, придатних для об'єднання у відповідний симптомокомплекс, а спеціально організована робота у рамках психокорекційної програми, спрямованої на структурні елементи зазначеного симптомокомплексу, дозволить коригувати агресивну поведінку молодших школярів.

Емпірично доведено, що самооцінка є одним із особистісних утворень, яке визначає прояв агресивних реакцій молодших школярів.

Отримані результати дослідження довели, що самооцінка може виступати детермінантою виникнення агресії як захисної реакції або як імперативного бажання при завищеній самооцінці або як «здорової» агресії при адекватній самооцінці.

Ключові слова: молодший школяр, агресивні реакції, психокорекція.

Актуальність дослідження. Зміни в житті нашого суспільства, пов'язані з багатьма труднощами не тільки в економічній, політичній і соціальній, а й в етично-психологічній сферах.

Психологічну корекцію агресивних проявів у поведінці дітей доцільно починати вже в молодшому шкільному віці. На думку багатьох відомих психологів (М. Боришевський, С. Максименко, О. Скрипченко та ін.), молодший шкільний вік відіграє надзвичайно вагомий роль у процесі формування та закріплення основних нахилів поведінки дітей, у тому числі й агресивних. Тому необхідно звертати увагу на дитячі агресивні реакції і намагатися коригувати їх не в підлітковому віці, коли основні поведінкові стереотипи вже сформовані, а в початковій школі, коли ці реакції ще не набули свого характеру, не стали постійними та усталеними. Крім того, чим молодша дитина, тим легше на неї впливати і тим ефективнішими є як профілактичні, так і корекційні заходи з нею.

Виклад матеріалу. Високий рівень агресивності дітей є однією з найактуальніших проблем сьогодення. Агресивна поведінка зустрічається у багатьох дітей молодшого шкільного віку [1; 2; 3; 4; 7 та ін.].

Останнім часом почастишали агресивні діти із заниженою самооцінкою та високим рівнем тривожності, які внаслідок внутрішньої тривоги стають агресивними з метою самозахисту.

Агресія є одним із факторів, що чинить негативний вплив на адаптаційні можливості дитини. При спілкуванні з класом наслідком агресії є неприйняття дитини як особистості, розвиток негативного ставлення до неї [5; 6; 9 та ін.].

Агресивні молодші школярі мало чим відрізняються від своїх однолітків. Таким чином, рівень розвитку інтелекту агресивних дітей в середньому відповідає віковим нормам, а в деяких навіть перевищує їх. Неважко помітити, що агресивні діти активніші за інших дітей і часто успішніше досягають поставлених цілей, в очах однолітків вони володіють такими престижними якостями, як зрілість, самостійність і сміливість. Багато з них мають досить високий соціальний інтелект. Дослідники показують, що середній рівень розвитку самооцінки агресивних дітей мало відрізняє їх, але існують значні відмінності між їх самооцінкою та очікуваною оцінкою однолітків. За своїм соціальним статусом у групі однолітків агресивні старшокласники мало чим відрізняються від інших: серед них є улюблені, знехтувані і навіть лідери.

Головною відмінною рисою є ставлення до однолітків. Для них друга дитина – це конкурент, перешкода, яку потрібно усунути. Основні проблеми агресивних молодших школярів – у стосунках з однолітками. Усіх агресивних дітей об'єднує одне – невміння бачити і розуміти інших.

Чинником агресивної поведінки молодших школярів є вплив рівня агресивності вчителя на емоційний стан класу [6; 8; 9]. Учитель своєю дратівливістю та підозрілістю ніби провокує агресивний фон поведінки учнів, є прикладом агресивної поведінки для дітей, які звикли до того, що агресія – це нормальний спосіб подолання фрустрації (фрустрація – нездатність зняти напругу) через труднощі, пов'язані з навколишньою дійсністю або внутрішнім психологічним конфліктом).

У початковій школі діти проявляють агресію до слабших («обраних жертв») учнів у вигляді глузувань, тиску, образ, бійок. Як указує І. Лежух, серйозною проблемою в багатьох випадках стає прояв агресивної поведінки школярів по відношенню один до одного. Різка негативна реакція педагогів і батьків на таку поведінку не тільки знижує дитячу агресивність, а навпаки посилює її [3].

Мета дослідження – з'ясувати фактори, що впливають на розвиток агресивної поведінки молодших школярів навчально-реабілітаційного центру та визначити шляхи її корекції.

Завдання дослідження: провести теоретичний аналіз та емпіричне вивчення факторів, що зумовлюють виникнення та закріплення агресивних проявів.

Методи дослідження: методика дослідження рівня самооцінки Дембо-Рубінштейна, тест руки Е. Вагнера, методика «Неіснуюча тварина».

У дослідженні взяли участь учні 4-х класів. Характеристика вибірки: кількість – 44 особи; вік – 9-10 років; статус – учні молодших класів з

особливими освітніми потребами. Вибірка була гетерогенною (28 хлопців і 16 дівчат).

Емпіричне дослідження охоплювало: а) спостереження за поведінкою дітей; б) бесіди з учителями, розповіді учнів про себе; в) вивчення рівня самооцінки (методика дослідження рівня самооцінки Дембо-Рубінштейна), прояву агресивності (тест руки Е. Вагнера, методика «Неіснуюча тварина»).

За методикою дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейна виявлено, що рівень самооцінки учнів 4 класу такий: завищена характерна для 51% учнів, занижена – їх 6%; 46% учнів четвертих класів мають адекватний рівень самооцінки. Ми показали ці результати на діаграмі (рис. 1).

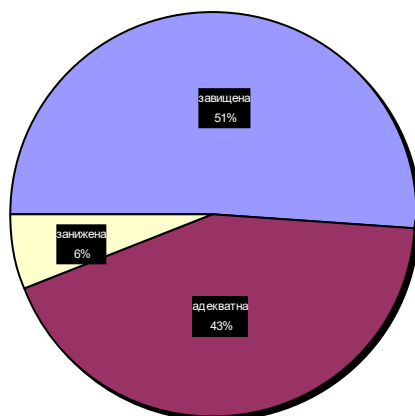

Рис. 1. Показники самооцінки старшокласників

Відповідно до завдань нас також зацікавила тема самовираження самооцінки хлопців і дівчат окремо. Адже загальновідомо, що гендерні відмінності визначають різні поведінкові прояви та емоційні реакції.

Отже, розглянемо, як розподілилися характеристики самооцінки серед досліджуваних.

Згідно з проведеними дослідженнями, показники рівня самооцінки дівчат такі: 76% школярок мають завищений рівень самооцінки; адекватний притаманний для 24% учнів четвертих класів; у жодної учениці не виявлено низького рівня самооцінки. Ці результати показані на наступній діаграмі (рис. 2).

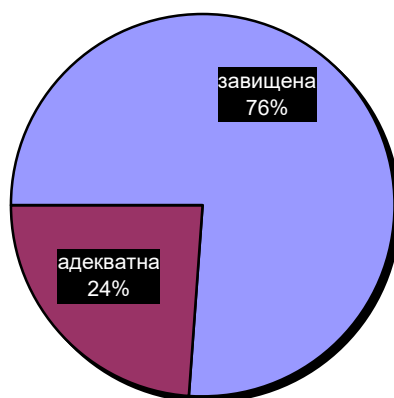

Рис. 2. Показники самооцінки дівчат

Рівень самооцінки хлопців відповідно такий: завищена самооцінка 35,6% учнів; 7,1% учнів четвертих класів мають низьку самооцінку; Адекватний рівень самооцінки, як показало опитування, мають 57,3% хлопців четвертого класу (рис. 3).

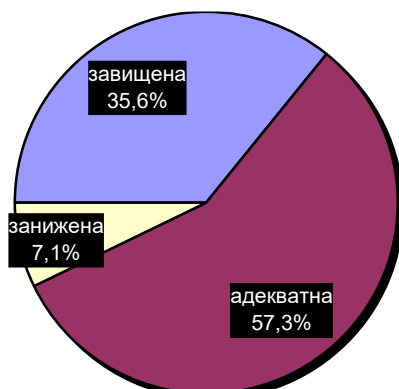

Рис. 3. Показники самооцінки хлопців

Як бачимо з результатів проведеного опитування, більшість учнів початкових класів мають адекватний рівень самооцінки (45%) і лише незначна частина учнів має дещо нижчий рівень самооцінки (5%). Занижена самооцінка властива тільки хлопчикам.

Таким чином, отримані результати довели, що самооцінка може виступати детермінантою виникнення агресії як захисної реакції при заниженій самооцінці, або як імперативного бажання при завищеній самооцінці, або «здорової» агресії в разі адекватної самооцінки.

За допомогою «Тесту руки» ми визначали рівень агресивності молодших школярів. Отримані результати дозволили виділити 3 групи дітей: 1) діти, які виявляють неприховану агресію; 2) діти, у яких домінує соціальна агресивність; 3) діти, яким властива прихована агресія. Ми показали ці результати на гістограмі (рис. 4).

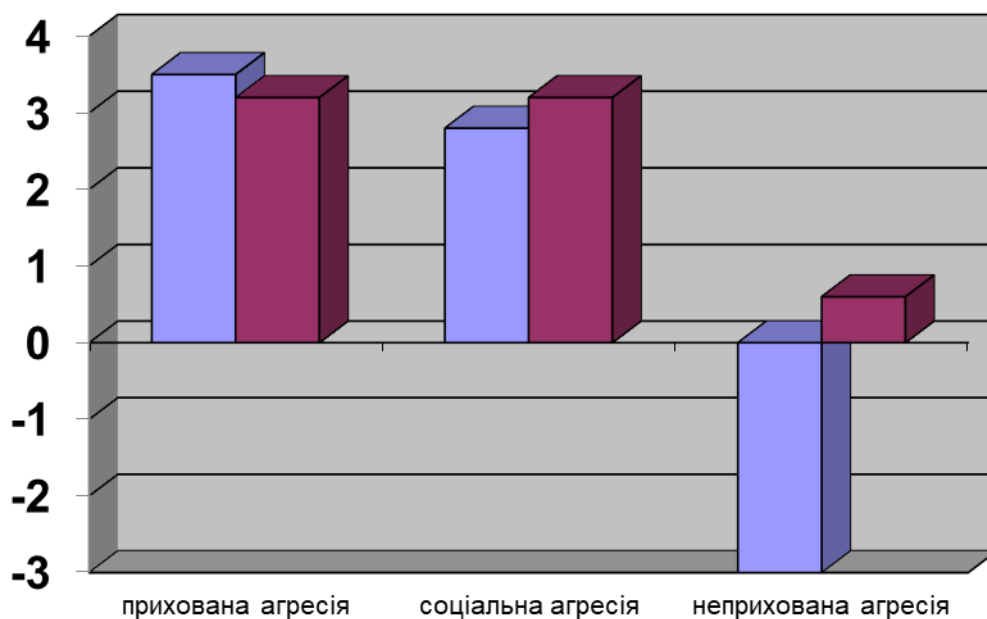

Рис. 2. 4. Рівень агресивності молодших школярів

Як бачимо з гістограми, найвищі показники у дітей з прихованою агресією.

У дівчат рівень прихованої та соціальної агресії однаковий (3,1), у хлопців досить високий (3,6), а соціальна агресивність дещо нижча (2,9). Істотно відрізняються показники неприхованої агресії, які значно нижчі від попередніх типів: у хлопчиків – 3,1, у дівчаток – 0,7.

Висновки. На основі теоретичного аналізу визначено, що діти молодшого шкільного віку, схильні до агресивних форм реагування, характеризуються набором специфічних характеристик, придатних для об'єднання у відповідний симптомокомплекс, а спеціально організована робота у рамках психокорекційної програми, спрямованої на структурні елементи зазначеного симптомокомплексу, дозволить коригувати агресивну поведінку молодших школярів.

Метою емпіричної частини нашого дослідження є з'ясування показників самооцінки молодших школярів, рівня прихованої, соціальної та прямої агресії.

За результатами опитування більшість учнів початкових класів мають адекватний рівень самооцінки і лише незначна кількість учнів має дещо нижчий рівень самооцінки.

Визначено рівень агресивності молодших школярів. Отримані результати дали змогу виділити 3 групи дітей: 1) діти, які проявляють неприховану агресію; 2) діти, у яких домінує соціальна агресивність; 3) діти, яким властива прихована агресія.

Перспективним напрямком подальших досліджень може стати обґрунтування спектру засобів корекції агресивних проявів у дітей молодшого шкільного віку та розробка методики визначення ефективності відповідних засобів.

Список використаних джерел:

1. Войтюк Л. Визначення особливостей агресивної поведінки молодшого шкільного віку. *Педагогіка : збірник наукових праць : матеріали 5 Міжнар. наук.-практ. конф. науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми соціальної педагогіки, початкової та дошкільної освіти»*, 14 трав. 2015 р. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; за ред. П. Гусака, Н. Корпач. Луцьк, 2015. С. 90–94.

2. Ікуніна З., Омельченко В. Передумови агресивних реакцій у молодших школярів. *Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка. Слов'янськ, 2007. Вип. 34. С. 195–206. URL: https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gnvp/gnvp_34.pdf#page=195*

3. Лежух І. Агресивність молодшого школяра. *Вісник : [збірник] / Київ. ін-т бізнесу і технологій ; [відп. за вип. Р. О. Язиніна]. Київ, 2016. Вип. 2. С. 83–84.*

4. Маріна І. Ю., Піпчак С. Н., Мовчан Т. М. Причини виникнення агресивної поведінки учнів молодшого шкільного віку. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції : зб. тез доп. за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачєво, 25–26 жовт. 2018 р.) / голов. ред. Т. Д. Щербан. Мукачєво, 2018. С. 240–242. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jsui/handle/123456789/4268>*

5. Сінельнікова Т. В., Ворнік Н. О. Діагностика та корекція агресивності молодших школярів методом казкотерапії. *Наука і освіта. 2016. № 2/3. С. 10–15. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2016/2-3_2016/4.pdf*

6. Федоренко Т. Методи корекційної роботи з агресивними дітьми і підлітками. *Рідна школа*. 2007. № 2. С. 12–15.

7. Федорченко Т. Є. Дитяча агресивність: проблеми, профілактика : навчально-методичний посібник. Черкаси : Чебаненко Ю. А., 2010. 238 с.

8. Хомік В. С. Агресія у різних юнацьких і дитячих когортах: дослідження в українській психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 8. С. 4–13.

9. Яськова Н. В. Причини виникнення агресивної поведінки учнів молодших класів та основні напрями корекційно-профілактичної діяльності. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 2. С. 33–36. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77240589.pdf>

Коперлян Іванна

магістр (здобувач освіти) факультету психології

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Іванашко Оксана

науковий керівник, кандидат психологічних наук, доцент,

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КОЛЕКТИВІ НА ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Однією з центральних проблем психологічної науки останніми роками стала поширеність порушень психічної адаптації, яка пов'язана зі зростанням вимог до психологічних ресурсів людини, насамперед із соціально-економічною, політичною нестабільністю в країні та умовами невизначеності. У свою чергу, це призвело до масових специфічних соціально-психологічних явищ, до яких належить і професійне вигорання. Саме тому необхідно популяризувати знання про синдром «професійного вигорання» та його ранні прояви з метою його подальшої корекції для збереження здоров'я персоналу і продовження його професійного довголіття.

Емоційне вигорання негативно впливає не лише на самих працівників, на їхню діяльність і самопочуття, але і на тих, хто знаходиться поруч із ними.

З метою дослідження психологічних особливостей впливу соціально-психологічного клімату в колективі на емоційне вигорання особистості було проведено ряд діагностичних вимірів типу соціально-психологічного клімату та згуртованість колективу. Діагностика міжособистісних стосунків професійної спільноти здійснювалась задля виявлення найбільш полярних колективів, які можна віднести до оптимального колективу – високий рівень згуртованості, взаємопідтримки та поінформованості про колег – перший колектив, та колектив з не оптимальним типом робочих стосунків – низький рівень згуртованості колег, відсутність взаємопідтримки, наявність латентних конфліктних ситуацій, деструктивна комунікація або взагалі її відсутність – другий колектив. Визначення таких характеристик